



Härbret i Gruddbo

STURE SAMUELSSON

Ibland kan en detalj plötsligt sätta igång tankeverksamheten. I detta fall var det ändarna på de upp till 50 cm breda och 6 cm tjocka plankorna som utgör golv i vårt härbre från 1600-talet. I huvudet uppstod frågor som t ex, hur kunde man på den tiden hantera och transportera de enorma stockarna som utgjorde utgångsmaterial, hur hämtades de ur den egna skogen, hur sågades stockarna upp och hur hanterade man de tunga plankorna och stockarna när härbret byggdes?

På vår tomt på Sollerön i Dalarna står ett härbre i vilket det går att läsa att det byggdes 1630. Det är helt i ursprungligt skick så när som på yttertaket som nu är lagt med betongpannor. Ursprungligen hade det sannolikt ett trätak, vedtak, av den typ som kan ses på andra närbelägna härbren, bl.a. på den kände fotografen och hembygdskännaren Karl Lärkas härbren som finns på hans gård på ön. På ett undertak av kluvna stockar eller brädor lades ett tätande skikt med näver. Ovanpå detta lades ett lager med kluvna stockar med plana sidan neråt. Betongpannorna har dock skyddat härbret så att det ännu är helt i ursprungligt skick, liksom inredningen som består av ett antal sädesbingar, samt gamla verktyg, trätråg m.m.

Härbret är alltså nästan 400 år gammalt. För att ge perspektiv på en så lång tidsperiod kan nämnas några händelser som hänt under denna tid. Då härbret var 2 år gammalt blev Gustav II Adolf skjuten

vid Lützen. Några år senare, 1637, vädjade Solleröborna till biskopen Johannes Rudbeckius om att få utgöra en egen församling, vilket av-slogs eftersom prostens i Mora inte vill se sina inkomster minska.

Då härbret var nästan 150 år gammalt, gick Solleröns starke man Jugen Jon, två gånger till fots till Stockholm för att be Gustav III om tillåtelse att bygga en riktig kyrka på ön i stället för det kapell som byggts på 1500-talet. Detta efter att han och Solleröborna retat sig på att församlingen i Mora krävt skadestånd för att kyrkbåten vid en storhelig inte kunde lägga ut på grund av dåligt väder. Tillstånd att bilda en egen församling gavs och en av 1700-talets stora arkitekter, Olof Tempelman, fick i uppdrag att rita kyrkan. Under åren 1779 – 85 byggdes den och 125 år senare, år 1910, renoverades den efter ritningar av Ragnar Östberg, känd för bl a Stockholms Stadshus och Zornmu-seet i Mora. Sedan dess har ytterligare 107 år förflutit.

Med största sannolikhet var trämaterialiet till härbret från den egna skogen. Hemmansägare på Sollerön hade skog på fastlandet, framför allt i det bergiga Gesunda. I Dalarna genomfördes aldrig de skiften som tillämpades i övriga Sverige, storskiftet som beslutades 1749 och laga skiftet som beslutades 1827. Bönderna i Dalarna är kända för sin självständighet och de rättar sig helst inte efter direktiv uppifrån som de inte känner för. Skogen var därför tills nyligen uppdelad i smala remsor med olika ägare, vilket försvårade både fällning och transporter av fällda träd.

I härbrets undre delar finns kraftiga stockar som är starkt sned-fibriga. Det är stockar från tallar som stått i skogen mycket länge och sannolikt är de kvar från urskogen. Alla träd vrider sig och denna starka snedfibrighet tyder på att de är mycket gamla. Sådana träd kan ha en stor kärna vilket gör träet mycket beständigt. En inte bekräftad teori är att träd med starkt vridna fibrer stått fritt och att de under mycket lång tid utsatts för solens förflyttning över himlavalvet. Mot detta talar att det finns enstaka träd med vridning åt motsatt håll. Säkert är dock att det har varit mycket gamla träd. Det äldsta träd som fällt i Sverige var 757 år gammalt, så det är inte osannolikt att träden som utgjort detta material kan vara 250 år. Tanken hissar, träden kan ha börjat växa redan på 1300-talet.

Träden kan ha varit så kallade torrakor som stått döda i skogen



Den 50 cm breda golvplankan. Foto: Sture Samuelsson

under lång tid. På sådana träd har splintveden hos det levande trädet impregnerats med kåda, vilket kan ha skett efter en skogsbrand eller genom att skogsägaren har ringbarkat det levande trädet. Av erfarenhet visste bönderna att detta skulle göra trävirket mer beständigt mot röta. Det ligger nära till hands att förstå varför denna typ av trä valdes i de delar av härbret som ligger nära marken.

En stock, ur vilken en plank med bredden 50 cm kan sågas, har en diameter av minst 50 cm. En sådan stock väger c:a 140 kg per meter. Förmodligen var byggsättet i det närmaste standardiserat och härbrena byggdes vid den tiden efter en beprövad plan. Sannolikt apterades, dvs. längdanpassades virket till slutbehovet redan i skogen. De längsta golvplankorna är de som under dörren dragits ut för att bilda ett trappsteg. De är 3,75 m långa. En stock med den längden väger c:a 500 kg, och det måste ha varit ett omfattande företag att transportera den från skogen till byggplatsen.

Sannolikt fälldes träden under vintern och stockarna släpades i snön på enkla slädar dragna av hästar. Stockarna skulle också transporteras över sjön från fastlandet till ön Sollerön, vilket kunde utföras på vintern då isen var stark nog att bära stora laster. Det är tveksamt om stockar

av denna storlek kunde ha transporterats på annat sätt, t.ex. med båt. Visserligen fanns på ön relativt stora roddbåtar, så kallade kobåtar, som användes för att på somrarna transportera kor från ön till de fåbodar som fanns på fastlandet. På Sollerön byggdes merparten av alla kyrkbåtar som användes på Siljan, så folket var säkert mycket sjövana, men det är ändå inte sannolikt att de valde detta transportsätt för tunga stockar.

Att såga upp stockar av dessa dimensioner är inte en enkel process. Troligen utfördes det med en teknik som har sina rötter i antiken. Hela stocken eller endast en ända av den lades på en ställning som var hög nog att en man skulle kunna stå rak under. För att få upp stocken på ställningen krävdes säkert en lyftanordning bestående av en träställning, taljor och rep.

Sågningen utfördes för hand med en stocksåg med handtag i båda ändarna. En man stod ovanpå ställningen och höll sågen och en man stod under och höll i sågens andra ände. Genom att på detta sätt dra sågen upp och ner orkade man såga även stockar med kraftiga dimensioner.

Sågens kvalitet hade stor betydelse för hur effektivt arbetet bedrevs. Att såga med verktyg med tandade eggar är en mycket gammal teknik som tillämpades långt före vår tideräkning. Ett stort problem var från början att sågspån samlades i sågsnittet och hindrade sågningen. Men redan 300 år före vår tideräkning uppfann greken Theophrastus skränkningen, det vill säga att sågtänderna veks utåt omväxlande åt varannan sida. Sågspåret blir då lite bredare än sågbladets tjocklek och därmed fördes sågspånet bort. På 1600-talet var sågarna utförda i stål, men hårdheten var säkert inte densamma som den senare års sågar har. Det innebar säkert att tänderna ganska ofta måste skärpas genom filning.

Som vi förstår var uppsågningen av en stock till plank en ganska tidsödande process. Fanns det då inte några sågar drivna på annat sätt än med handkraft? Det finns uppgifter om att ramsågning tillämpades i Sverige redan på 1400-talet. Men hur skulle en sådan såg kunna drivas? I Ryssa, som tillhör Solleröns socken, fanns visserligen vattenkraft men sannolikt byggdes aldrig något sågverk där. Inte förrän 1916 utnyttjades vattenkraften i ett kraftverk för produktion av el.

Ett annat sätt som användes att driva t ex tröskverk var vandring med hästar som dragdjur. Metoden har tidigt använts till att driva sågverk men tycks inte ha varit tillgänglig på Sollerön vid denna tid. Ångmaskin då? Tyvärr, den första ångmaskinen i Sverige monterades av Samuel Owen år 1801. Så det som återstod var handkraft.

Golvplankorna i härbret är mycket plana. Det visar att virket var mycket torrt då det sågades upp. Eftersom uttorkning av trä är en långsam process skulle detta betyda att stockarna varit upplagda under regnskydd i minst ett par år före bearbetning. Detta talar också för att plankorna kommer från torrakor i vilket virket redan vid fällningen är torrt. Golvplankorna har en slät yta. De har hyvlats efter uppsågningen och även detta är ett moment som utfördes för hand med en lång trähyvel, en rubank. När på detta sätt plankor till härbrets golv och allt annat material tagits fram kunde bygget påbörjas.

Det undre laget består av stockar som är upplagda på stenar för att vara skyddade från markfukt. Från dem byggs korta pelare som



Detaljer grundläggning, observera det fina detaljarbetet och snedfibrigheten på balkarna. Foto: Sture Samuelsson

har två funktioner. Dels skall de separera härbret från marken för att skydda det från fukt och dels skall skadedjur hindras från att komma in i härbret. Till detta senare bidrar också de halverade stockar som med den plana ytan neråt läggs på pelarna. I detta härbre på Sollerön har huvuddelen av stockarna i grunden stark snedfibrihet, vilket inte kan tolkas på annat sätt än att de är från mycket gamla träd med god beständighet.

Timringen av väggarna sker på sedvanligt sätt. Stockar med så lika dimensioner som möjligt har valts ut, barkats och jämnats av i ytorna. De har fått torka under relativt lång tid. Knutarna är så kallade rännknutar. Stockarna är halftade i varandra på så sätt att den undre stocken har försetts med en ränna med snedskurna väggar. Den övre stocken tillpassas till denna ränna genom snedhuggning så att knutarna passar samman och får ett mycket elegant och precist utseende. I övre delen av gavelväggarna har stockar dragits ut för att utgöra upplag för en stock som bär skärmtaket över däckets på framsidan av härbret. Den gamla bastanta dörren, med sina ursprungliga gångjärn och lås av järn, är inramad av kraftiga vertikala träplankor.



Väggdetalj, upplag för balk. Foto: Sture Samuelsson

Det var inga lätta byggelement att hantera. De långa golvplankorna av de nämnda dimensionerna väger ca 80 kg. Timmerstockarna för väggarna är som längst 4,25 m. De har en diameter av 22 - 24 cm och väger ca 130 kg styck. Några starka män gick det åt för att få bitarna på plats.

Detta härbre är resultatet av ett fantastiskt hantverk och har bevarats till eftervärlden tack vare att senare tiders ägare haft intresse och förstånd nog att inte ändra något. Notera också att byggnaden varit helt obehandlad vilket visar att trä klarar sig fint utan färg. På den gavel som varit mest utsatt för solljusets UV-strålning är stockarna nedbrutna på ytan men inte mer än att de kommer att fylla sin funktion under många år framöver. De delar av härbret som varit skyddade med tak har en sammetslen yta.

En stor del av de fina härbren som finns kring Siljan har byggts om till sommarstugor. De har försetts med fönster, byggts ut med verandor och på annat sätt förändrats för att få en annan funktion än den ursprungliga. Tack vare entusiaster som Karl Lärka, som bodde granne, och spelmannen Axel Myrman som ägde vårt härbre, har det blivit skyddat så att det kan visas för många framtida generationer. Med rätt kunskap och skötsel bör det kunna klara av ytterligare några sekler.

Sture Samuelsson

Referenser:

Information från professorerna Dick Sandberg, Luleå Universitet, Björn Sundberg, Sveriges Lantbruksuniversitet och Bo Göran Hellers, KTH.

Berg Villner Lena, 1997. Tempelman. Arkitekten Olof Tempelman 1745-1816.

Berg Gösta, Svensson Sigrid, 1938. Gruddbo på Sollerön. En byundersökning.

Wikipedia

Samuelsson Sture, 2014. Ingenjörrens konst. Balkong Förlag.